

JOURNAL OF RESEARCH
IN EDUCATION AND SOCIETY
EĞİTİM VE TOPLUM
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
ISSN: 2458 - 9624 (Online)

Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi/JRES, 7(1), 193-218, 2020

SOSYAL BİLGİLER VE SINIF ÖĞRETMENLERİNİN 4. SINIF İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ*

SOCIAL STUDIES TEACHERS' AND CLASSROOM TEACHERS' VIEWS ABOUT THE SYLLABUS OF THE 4TH GRADE HUMAN RIGHTS, CITIZENSHIP, AND DEMOCRACY COURSE

Medine DURDİ¹ ve Gürcü ERDAMAR²

¹ MEB, Sağlık İmam Hatip Ortaokulu, Şanlıurfa, Türkiye. e-posta:medinedurdi@gmail.com

² Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye. e-posta:
gurkoc@gazi.edu.tr

Gönderim Tarihi: 04.05.2020

Düzeltilme Tarihi: 14.05.2020

Kabul Tarihi: 22.05.2020

Öz

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD) dersi öğretim programına ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılında Türkiye’de tüm ortaokullarda görev yapan ve sosyal medya (Google form) aracılığıyla ulaşılan sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenleri üzerinde yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından bir anket geliştirilmiştir. 299 sosyal bilgiler öğretmeni ve 91 sınıf öğretmeni anketi yanıtlamıştır. Öğretim programının öğelerinin uygunluğuna ilişkin görüşleri üzerinde yüzde, frekans, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Açık uçlu soruların analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşleri değerlendirildiğinde, İHYD dersinin içeriğinin soyut olduğu, İHYD konularının ilkökul seviyesine uygun olmadığı, ders saatinin artırılması ve dersin sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırmada içeriğin öğrenci seviyesine uygun ve somut olması, derse ayrılan sürenin artırılması, öğrenci merkezli etkinliklerin yer alması gibi bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (İHYD) dersi, Öğretim programı, Öğretmen, İlkokul.

*Bu çalışma birinci yazarın “Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programına İlişkin Görüşleri” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Atf için Künye Bilgisi: Durdi, M., Erdamar, G. (2020). Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına ilişkin görüşleri. *JRES*, 7(1), 193-218.

Abstract

The purpose of this study is to define social studies teachers' and classroom teachers' views about the syllabus of 4th Grade Human Rights, Citizenship and Democracy (HRCD) course. This research was carried out with the social studies and classroom teachers working at the elementary and secondary schools in Turkey via social media (Google Forms) in the 2018-2019 academic year. Data were obtained from the questionnaire which was developed by the researcher. 299 social studies teachers and 91 classroom teachers answered the questionnaire. Percentage, frequency, average and standard deviation rates were calculated for the teachers' views about the suitability of the elements of the course syllabus. When the views of social studies and classroom teachers were evaluated, the result was that the content of the HRCD) course is abstract, that HRCD course topics are not suitable for elementary school, that lesson hours should be increased, and that the course should be taught by social studies teachers. In the research it was suggested that content should be concrete and appropriate for the students' level, that the lesson hours should be increased, and that it should contain student-centered activities.

Keywords: Human Rights, Citizenship and Democracy (HRCD) course, Course syllabus, Teacher, Primary school.

Giriş

Devletler eğitim aracılığıyla iyi yurttaşlar yetiştirir, devletin sürekli ve güçlü olmasını sağlar. Eğitim kurumlarının en önemli amaçlarından biri de öğrencileri yaşadığı topluma yararlı, iyi ve sorumlu birer vatandaş olarak yetiştirmektir. Öğrencileri bu amaca ulaştırmada ilköğretimde okutulan sosyal bilgiler dersi önemli bir role sahiptir (Sözer, 1998). Okulda verilen derslerin ortak amaçlarına, hazırlanan programlara bakıldığında hemen hepsinde “iyi vatandaş” yetiştirme gayreti göze çarpmaktadır. Doğanay (2004, s.17)’ın da ifade ettiği üzere “iyi vatandaş” yetiştirmek bir ülkede eğitim sisteminin genel amacı olmakla birlikte, okul programlarında yer alan dersler içerisinde bu görev sosyal bilgiler dersine düşmektedir.

Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin bulgularını bütünleştirip öğrencilerin düzeylerine göre basitleştiren, bunları kullanarak öğrencilere, sosyal yaşama uyum sağlamada ve sosyal sorunlara çözüm üretmede gereksinim duyacakları bilgi, beceri, tutum ve değeri kazandırmayı amaçlayan bir vatandaşlık eğitim programıdır (Öztürk ve Otluoğlu, 2002). Sosyal bilgiler dersi bireyi toplumsallaştıran, toplumun değerlerini öğreten ve aktaran, geçmişten bugüne kadar yaşananlardan hareketle geleceğe yön veren, bir disiplinler topluluğudur. Sosyal bilgiler eğitimi ile toplum sorunlarına duyarlı, eleştirel bakabilen, haklarının farkında olan ve gerektiğinde savunabilen, etkin bir vatandaş yetiştirme hedeflenmektedir.

Cumhuriyet tarihimizle birlikte ilk vatandaşlık eğitimi dersi 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlamaktadır. Bu kapsamda 1-3. sınıflarda Müsahabatı- Ahlakiye, 4-5. sınıflarda

“Malûmat-ı Vataniye” dersi ile 1926 ilköğretim programında yerini almış, daha sonra farklı isimlerle de programlarda yer verilmiştir. 1926-1936 yılları arasında yurt bilgisi, 1948’de yurttaşlık bilgisi, 1968’de vatandaşlık eğitimi 1995 yılında insan hakları ve vatandaşlık eğitimi adı altında 4-8. sınıflar arasında verilmeye başlanmıştır (Gözütok, 2003). İHYD 1998-2005 yılları arasında 7-8. Sınıflarda zorunlu iken, 2005-2010 tarihlerinde kaldırılmıştır. 2005’te yenilenen ilköğretim programında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (VIHE) ara disiplin olarak tüm öğretim programlarına yayılmıştır. 2010-2011 yılında zorunlu ders olmuştur. 2012 yılında İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ismi ile 8. sınıftan, Talim Terbiye Kurulunun aldığı 2012/69 karar ile 4. sınıfa çekilmiştir (Elkatmış, 2013). 2015’te ise sekizinci sınıflarda vatandaşlık ve demokrasi eğitimi son kez okutulmuştur (Er, Ünal ve Özmen, 2013, sayfa numarası nerede?). 2015-2016 eğitim öğretim yılından itibaren vatandaşlık eğitimi 4. Sınıfta İHYD adıyla verilmeye başlanmıştır. 2016 yılından itibaren vatandaşlık eğitimi sosyal bilgiler dersi içinde vatandaşlık ve insan hakları ara disiplinle tüm derslerde ve 4. sınıfta ayrı bir ders kapsamında haftada iki saat olarak verilmektedir.

İHYD dersi, öğrencilerin kavramsal bilgi ile birlikte değerler kazanmasını sağlamaktadır. Öğrencilerin öğrendikleri bilgi ve değerleri yaşam biçimi hâline getirmelerini hedeflemektedir. İHYD dersi öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirerek içselleştirmeleri de amaçlanmaktadır (MEB, 2018). İHYD dersi öğrencileri demokratik vatandaş olarak yetiştirmeyi ve onların işbirliği, sorumluluk alma, hoşgörülü olma, sevilme, sevme gibi evrensel değerleri edinmelerini sağlamayı hedeflemektedir.

Ulusal alanyazın incelendiğinde, İHYD dersi ile ilgili birkaç araştırma göze çarpmaktadır. Sağlam ve Hayal (2015) tarafından yapılan çalışmada, sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinin ilköğretim dördüncü sınıfta yer almasıyla ilgili görüşleri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, sınıf öğretmenlerinin bir bölümünün İHYD dersinin bağımsız bir ders olarak ilköğretim dördüncü sınıfta yer alması; bir bölümünün ise İHYD ders kapsamındaki konuların “Sosyal Bilgiler” dersiyle bütünleştirilmesi gerektiğini düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kaçar ve Kaçar (2016) tarafından yapılan çalışmada, sınıf öğretmenlerinin 4. sınıf İHYD dersine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Araştırmada, öğretmenlerin çoğunluğu İHYD dersinin dördüncü sınıfta okutulmasını uygun bulmamıştır. Gürel (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de verilen vatandaşlık eğitiminin gerekli olduğu fakat başarılı bir eğitimin verilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Aslantürk (2018) tarafından yapılan çalışmada

ilkokul 4. sınıf İHYD dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri incelenmiştir. Araştırmada programda önerilen kazanımların öğrenme düzeyine uygun ve ölçülebilir ancak etkinliğe dönüştürülebilir olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Görüldüğü gibi, alanyazında ilkokul 4. sınıf İHYD dersi öğretim programı ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bir eksiklik olarak düşünülmüş ve bu araştırmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programına ilişkin görüşlerini değerlendirmektir. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşleri ışığında İHYD dersi öğretim programının uygunluğu, öğretim sırasında yaşanan sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu genel amaca ulaşmak için aşağıdaki alt problemlere yer verilmiştir:

1. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinin kazanımlarına ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinin içeriğine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinde uygulanan öğrenme-öğretme sürecine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinde uygulanan ölçme-değerlendirme etkinliklerinin sınıf düzeyine uygunluğuna ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersine ilişkin genel görüşleri nelerdir?
6. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinin kazanım, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme ve değerlendirme etkinliklerine yönelik görüşleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
7. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerine göre İHYD dersinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri nelerdir?

Yöntem

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2002, s.77).

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın araştırma evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Türkiye’de tüm ortaokullarda görev yapan ve sosyal medya (Google form) aracılığıyla ulaşılan Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmada seçkisiz örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilen örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni kolay erişilebilirlik ve zaman faktörüdür. Ayrıca bu yöntemde örnekleme birimlerinin örnekleme seçilme olasılıkları birbirine eşit ve bağımsızdır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010). Araştırmanın örnekleminde ise anketi cevaplayan 299 Sosyal Bilgiler ve 91 sınıf öğretmeni olmak üzere toplam 390 öğretmen yer almıştır. Öğretmenlere ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Öğretmenlere İlişkin Demografik Bilgiler

Demografik Değişkenler	Özellikler	f	%
Cinsiyet	Kadın	188	48,2
	Erkek	202	51,8
Kıdem	1-5 yıl	116	29,7
	6-10 yıl	123	21,5
	11-15 yıl	66	16,9
	16-20 yıl	52	13,3
	21 yıl ve üzeri	33	8,5
Branş	Sınıf Öğretmenliği	91	23,3
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	299	76,7
Eğitim Durumu	Önlisans	2	0,5
	Lisans	367	94,1
	Yüksek Lisans	19	4,9
Mezun Olunan Branş	Doktora	2	0,5
	Arap Dili ve Edebiyatı	1	0,3
	Arkeoloji	1	0,3
	Dokümantasyon	1	0,3
	Fizik Öğretmenliği	1	0,3
	Güverte	1	0,3
	İktisat	1	0,3
	Okul Öncesi	1	0,3
	Tarla Bitkileri	1	0,3
	Biyoloji	2	0,5
	Türk Dili ve Edebiyatı	2	0,5
	Coğrafya Öğretmenliği	7	1,8
	Tarih	36	9,2
	Sınıf Öğretmenliği	96	24,6
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	238	61,0
Mezun Olunan Fakülte	İktisat	1	0,3
	Teknik Eğitim	1	0,3
	Ziraat Fakültesi	1	0,3
	Açık Öğretim Fakültesi	2	0,5
	Fen Edebiyat	23	5,9
	Eğitim Fakültesi	362	92,8
İHYD dersi ile ilgili Hizmet içi Eğitim alma durumu	Evet	49	12,6
	Hayır	340	87,2

Tabloya göre, öğretmenlerin %48,2'si kadın, %51,8'i erkektir. %29,7'u 1-5 yıl; %31,5'i 6-10 yıl ; %16,9'u 11-15 yıl; %13,3'ü 16-20 yıl; %8,5'i 21 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir. % 0,5'i ön lisans; % 94,1'i lisans; % 4,9'u yüksek lisans; %0,5'i ise doktora mezunudur. Branşlar, Arap dili ve edebiyatı % 0,3; arkeoloji % 0,3; biyoloji %0,5; coğrafya öğretmenliği %1,8; dokümantasyon %0,3; edebiyat %0,5; fizik öğretmenliği %0,3; güverte %0,3; iktisat% 0,3; okul öncesi % 0,3; sınıf öğretmenliği % 24,6; Sosyal Bilgiler öğretmenliği % 61,0; tarih % 9,2; tarla bitkileri % 0,3 şeklindedir. Mezun olunan fakülteler, % 0,5 Açık öğretim; % 92,8 Eğitim; % 5,9 Fen-Edebiyat; % 0,3 İktisat; % 0,3 Teknik Eğitim; % 0,3 Ziraat Fakültesidir. Ankete katılan öğretmenlerden % 12,0'si İHYD dersi ile ilgili hizmet içi eğitim alırken % 87,2'si hizmet içi eğitim almamıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Durum saptama, bir ilişkiyi araştırma ve gerekirse bir varsayımı sınama amaçları ile anketlere sık sık başvurulmaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010). Anket sorularını hazırlamak için öncelikle yurt içi ve yurt dışı literatür taranmıştır. Ankette üç bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde öğretmenlerin demografik özelliklerine ilişkin sorular, ikinci bölümde İHYD dersi öğretim programının öğelerinin uygunluğuna ilişkin maddeler yer almıştır. Üçüncü bölümde ise öğretmenlerin derste yaşadığı sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin iki açık uçlu soru bulunmaktadır. Ankette yer alan maddelerin veri toplamaya uygunluğu ve anlaşılabilirliği ile ilgili altı eğitim programları ve öğretim, bir ölçme değerlendirme ve üç sosyal bilgiler öğretmeninden görüş alınmıştır. Uzmanlardan bazı maddelerin dersin öğretim programına değil uygulanmasına yönelik olduğuna ilişkin dönütler gelmiştir. Bu maddeler düzeltilerek ankete alınmıştır. Daha sonra üç sosyal bilgiler ve üç sınıf öğretmeni ile ön uygulama yapılmıştır. Öğretmenlerle yüz yüze yapılan uygulamalarda anketin anlaşılır olduğu gözlenmiş ve ankete son şekli verilmiştir. Son olarak anket Google form biçimine dönüştürülmüştür.

Verilerin Toplanması

Anket, Facebookta yer alan Türkiye Sosyal Bilgiler Zümresi, Eğitimi Hayata Bağlayalım Platformu, Sosyal Bilgiler Bilgi ve Görsel Arşivi, İlkokul 4. Sınıf Öğretmenleri Sınıf Öğretmenleri sayfalarında paylaşılmıştır. Verilerin toplanması 20/11/2018- 20/02/2019 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS 15.0 ile analiz edilmiştir. Öğretmenlerin demografik bilgileri ile öğretim programının öğelerinin uygunluğuna ilişkin görüşleri üzerinde yüzde, frekans, ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerini karşılaştırmak için varyansların homojenliğine bakılmış, Levene testi sonuçlarına göre varyansların homojen olduğu görüldüğünden parametrik testlerden t testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2013). Açık uçlu soruların analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Öğretmenlerin görüşleri okunarak bir kod listesi hazırlanmış ve birbirleriyle ilişkili olan kodlar bir araya getirilmiştir. Daha sonra her anket, bu kod listesinden yararlanılarak tek tek analiz edilmiştir. Öğretmenlere Ö1, Ö2 biçiminde kodlar verilmiş, bulgular öğretmen görüşlerinden alıntılar yapılarak sunulmuştur.

Bulgular

Birinci alt amaç doğrultusunda, Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programlarının kazanımlarına yönelik görüşleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2

Öğretmenlerin İHYD Dersi Öğretim Programının Kazanımlarına İlişkin Görüşleri

Kazanımlar	HK		KM		KK		KY		TK	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kazanımlar öğrencinin İHYD ön bilgi düzeyine uygundur.	18	4,6	60	15,4	164	42,1	119	30,5	29	7,4
Kazanımlar öğrencilere insan hakları ve yurttaşlık konularında duyuşsal farkındalık kazandırıcı niteliktedir.	12	3,1	55	14,1	143	36,7	138	35,4	42	10,8
Programda yer alan demokratik değerler yeterlidir.	21	5,4	58	14,9	155	39,7	131	33,6	25	6,4
Programda yer alan değerler öğrenci düzeyine uygundur.	33	8,5	57	14,6	159	40,8	111	28,5	30	7,7
Program öğrencilerin demokratik tutumlarını geliştirir.	12	3,1	48	12,3	141	36,2	140	35,9	49	12,6
Dersin kazanımları açık ve anlaşılır olarak yazılmıştır.	13	3,3	53	13,6	141	36,2	136	34,9	47	12,1
Kazanımlar ulaşılabilir niteliktedir.	19	4,9	62	15,9	140	35,9	131	33,6	38	9,7
Kazanımlar disiplinler arası öğrenmeyi destekler.	11	2,8	57	14,6	153	39,2	135	34,6	34	8,7
Kazanımlar eleştirel düşünmeyi kapsar niteliktedir.	14	3,6	68	17,4	155	39,7	119	30,5	34	8,7
Kazanımlar öğrencilerin günlük yaşamlarında ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri içermektedir.	14	3,6	58	14,9	125	32,1	147	37,7	46	11,8

HK: Hiç Katılmıyorum, KM: Katılmıyorum, KK: Kısmen Katılıyorum; KY: Katılıyorum, TK. Tamamen Katılıyorum

Tabloya göre, öğretmenlerin yarısından biraz fazlası (%59.5), kazanımların öğrencilerin İHYD dersine ilişkin önbilgi düzeylerine uygun olduğunu düşünürken, yarısına yakını kazanımların öğrencilerin günlük yaşamlarında ihtiyaç duyacakları bilgi ve becerileri içerdiğini (%49.5), demokratik tutum geliştirmede etkili olduğunu (%48.5), dersin kazanımlarının açık ve anlaşılır olduğunu (%47) belirtmektedir. Öğretmenlerin İHYD dersinin kazanımlarına yönelik görüşleri genel olarak incelendiğinde, çok olumlu düşünmedikleri söylenebilir.

Tablo 2’den de anlaşılacağı gibi, öğretmenlerin “Kazanımlar ulaşılabilir niteliktedir.” (%43.3), “Programda yer alan demokratik değerler yeterlidir.” (%40), “Programda yer alan değerler öğrenci düzeyine uygundur.” (%36.2) maddelerine daha az katıldıkları görülmektedir. En az katıldıkları görüş ise “Programda yer alan değerler öğrenci düzeyine uygundur.” maddesidir. Başka bir deyişle öğretmenlerin çoğu, programda yer alan değerlerin öğrenci düzeyine uygun olmadığını düşünmektedir.

İkinci alt amaç doğrultusunda sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programının içeriğine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3

Öğretmenlerin İHYD Dersi Öğretim Programının İçeriğine İlişkin Görüşleri

İçerik	HK		KM		KK		KY		TK	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
İçerik kazanımlara uygun düzenlenmiştir.	14	3,6	55	14,1	142	36,4	142	36,4	37	9,5
Atatürkçülük konularının öğretimine özen gösterilmiştir.	21	5,4	60	15,4	147	37,7	118	30,3	44	11,3
Kullanılan kavramlar öğrencinin gelişim düzeyine uygundur.	28	7,2	67	17,2	146	37,4	112	28,7	37	9,5
İçerik seçiminde ve düzeninde öğrenci gelişim özellikleri dikkate alınmıştır.	26	6,7	70	17,9	139	35,6	119	30,5	36	9,2
Ünite için ayrılan süre yeterlidir.	51	13,1	89	22,8	115	29,5	92	23,6	43	11,0
İçerik kendi içinde tutarlıdır.	9	2,3	54	13,8	133	34,1	148	37,9	46	11,8
İçerik temel hak ve hürriyetleri benimsetecek niteliktedir.	5	1,3	51	13,1	139	35,6	146	37,4	49	12,6
İçerik yaratıcı, eleştirel ve analitik düşünmeyi desteklemektedir.	16	4,1	72	18,5	142	36,4	125	32,1	35	9,0
İçerik öğrencilerin problem çözme becerisini geliştirici niteliktedir.	20	5,1	80	20,5	134	34,4	118	30,3	38	9,7
İçerik farklı kültür ve değerlere saygıyı esas alacak şekilde oluşturulmuştur.	11	2,8	50	12,8	119	30,5	163	41,8	47	12,1
İçerik yurttaşlık bilinci oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.	11	2,8	5	1,5	131	33,6	154	39,5	49	12,6
Konulara güncel yaşamdan yeterince örnekler verilmiştir.	14	3,6	57	14,6	151	38,7	130	33,3	38	9,7
İçerik günlük yaşamda uygulanabilir bilgiler içermektedir.	12	3,1	56	14,4	144	36,9	137	35,1	41	10,5
İçerik birbirinin devamı (ardışık) biçiminde tasarlanmıştır.	10	2,6	53	13,6	143	36,7	147	37,7	37	9,5
İçerik basitten karmaşığa göre düzenlenmiştir.	15	3,8	62	15,9	127	32,6	147	37,7	39	10,0
İçerik somuttan soyuta göre düzenlenmiştir.	9	2,3	59	15,1	142	36,4	141	36,2	39	10,0
İçerik yakından uzağa göre düzenlenmiştir.	15	3,8	57	14,6	137	35,1	138	35,4	43	11,0

HK: Hiç Katılmıyorum, KM: Katılmıyorum, KK: Kısmen Katılmıyorum; KY: Katılmıyorum, TK: Tamamen Katılmıyorum

Tablo 3'e göre, öğretmenlerin içeriğin uygunluğuna ilişkin en fazla katıldıkları madde, içeriğin farklı kültür ve değerlere saygıyı esas alacak şekilde oluşturulduğu (%53.9), ifadesidir. Ancak katılım yüzdesinin yarıdan biraz fazla olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle öğretmenlerin en fazla katıldığı maddenin bile yüzdesi çok yüksek değildir. Öğretmenlerin diğer maddelere katılım yüzdeleri daha da düşüktür. Tabloya göre, öğretmenlerin %52.1'i içeriğin yurttaşlık bilinci oluşturacak şekilde düzenlendiğini, %49.7'si kendi içinde tutarlı olduğunu, %50.0'si içeriğin temel hak ve hürriyetleri benimsetecek nitelikte olduğunu düşünmektedir. Tablo incelendiğinde öğretmenlerin en az katıldıkları maddeler, içeriğin öğrencilerin problem çözme becerisini geliştirici nitelikte olması (%40), içeriğin seçiminde ve düzeninde öğrenci gelişim özelliklerinin dikkate alınması (%39.7), kullanılan kavramların öğrencinin gelişim düzeyine uygunluğu (38.2), ünite için ayrılan sürenin yeterli olmasıdır (%34.6). Öğretmenler en az üniteler için ayrılan sürenin yeterli olması maddesine katılmaktadır. Başka bir deyişle öğretmenler İHYD dersinde ünitelere ayrılan sürenin yeterli olmadığını düşünmektedir.

Üçüncü alt amaç doğrultusunda sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programlarının öğrenme-öğretme sürecine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 4

Öğretmenlerin İHYD Dersi Öğretim Programının Öğrenme-Öğretme Sürecine İlişkin Görüşleri

Öğrenme/Öğretme Süreci	HK		KM		KM		KY		TK	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Etkinlikler kazanımlara uygundur.	9	2,3	57	14,6	132	33,8	148	37,9	44	11,3
Etkinlikler içeriğe uygundur.	7	1,8	49	12,6	132	33,8	156	40,0	46	11,8
Öğrenci merkezli yöntem ve stratejiler dikkate alınmıştır.	12	3,1	69	17,7	138	35,4	134	34,4	37	9,5
Öğrencilerin görüşlerini paylaşmaya teşvik eder.	18	4,6	50	12,8	145	37,2	130	33,3	47	12,1
Sınıfta özgür ve demokratik bir ortam yaratır.	12	3,1	50	12,8	117	30,0	157	40,3	54	13,8
Hazırlanan etkinlikler öğrenci düzeyine uygundur.	5	3,8	69	17,7	144	36,9	122	31,3	40	10,3
Kazanımlar için daha çok etkinliğe ihtiyaç vardır.	10	2,6	29	7,4	99	25,4	155	39,7	97	24,9
Öğrencilerin kendi aralarında iletişim kurmalarına uygun etkinlikler vardır.	5	1,3	55	14,1	155	39,7	142	36,4	33	8,5
Program anlatıma dayalı etkinlik ağırlıklıdır.	7	1,8	50	12,8	140	35,9	143	36,7	50	12,8
Öğrencilerin demokratik tutum kazanmasını sağlayan etkinliklere yer verilmektedir.	6	1,5	54	13,8	134	34,4	155	39,7	41	10,5
Kazanımları günlük yaşamda uygulayabilecek/kullanabilecek etkinlikler vardır.	9	2,3	61	15,6	140	35,9	140	35,9	40	10,3
Programda tartışma, beyin fırtınası, örnek olay vb. öğrenci görüşlerini açığa çıkarıcı yöntem-teknikler bulunmaktadır.	7	1,8	69	17,7	138	35,4	134	34,4	42	10,8
Etkinlikler değerlere ulaşmayı sağlamada yeterlidir.	14	3,6	72	18,5	148	37,9	126	32,3	30	7,7
Programda grup çalışmalarına uygun etkinlikler bulunmaktadır.	8	2,1	61	15,6	154	39,5	136	34,9	31	7,9
Programda önerilen öğretim materyalleri anlamlı öğrenmeyi desteklemektedir.	12	3,1	57	14,6	158	40,5	130	33,3	33	8,5

HK: Hiç Katılmıyorum, KM: Katılmıyorum, KK: Kısmen Katılıyorum; KY: Katılıyorum, TK. Tamamen Katılıyorum

Tabloya göre, öğretmenlerin en fazla katıldığı görüş kazanımlar için daha çok etkinliğe ihtiyaç olduğudur (%64.6). Buna göre, grubun yarıdan fazlası, kazanımlar için daha fazla etkinlik yapılması gerektiğini düşünmektedir. Öğretmenlerin İHYD dersinin öğrenme-öğretme sürecine ilişkin en fazla katıldığı diğer maddeler, etkinlikler sayesinde sınıfta özgür ve demokratik bir ortam yaratılması (%54.1), etkinliklerin içeriğe uygun olması (%51.8) ve öğrencilerin demokratik tutum kazanmasını sağlayan etkinliklere yer verildiğidir (%50.2). Bu maddelere katılım yüzdeleri diğerlerinden yüksek olmakla birlikte, bu görüşlere bile öğretmenlerin yarıdan ancak biraz fazlası katılmaktadır.

Öğretmenlerin en az katıldıkları maddeler, “Etkinlikler değerlere ulaşmayı sağlamada yeterlidir.”(%40.0), “Hazırlanan etkinlikler öğrenci düzeyine uygundur.” (%41.6) ve “Öğrenci merkezli yöntem ve stratejiler dikkate alınmıştır.” (%43.9) maddeleridir. Başka bir deyişle öğretmenler etkinliklerin değerlere ulaşmayı sağlamada yetersiz ve öğretmen merkezli olduğunu ve öğrenci düzeyine uygun olmadığını düşünmektedir.

Dördüncü alt amaç doğrultusunda Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programlarının ölçme-değerlendirme sürecine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 5

Öğretmenlerin İHYD Dersi Öğretim Programının Ölçme-Değerlendirme Sürecine İlişkin Görüşleri

Ölçme-Değerlendirme	HK		KM		KK		K		TK	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Değerlendirme kazanım, içerik ve öğrenme-öğretme süreci boyutları ile uyumludur.	9	2,3	9	12,6	143	36,7	155	39,7	34	8,7
Program öğrencilere demokratik tutum kazandırma konusunda yeterlidir.	10	2,6	65	16,7	154	39,5	130	33,3	31	7,9
Program öğrencilere temel hak ve hürriyetlere ilişkin bilgi ve beceri kazandırmada yeterlidir.	9	2,3	65	16,7	142	36,4	139	35,6	35	9,0
Program öğrencilerde temel düzeyde yurttaşlık bilinci kazandırmada yeterlidir.	8	2,1	58	14,9	150	38,5	137	35,1	37	9,5
Program süreç değerlendirme temellidir.	18	4,6	52	13,3	155	39,7	135	34,6	30	7,7
Kazanımların ölçülmesi için alternatif ölçme-değerlendirme yöntemleri önerilmektedir.	11	2,8	47	12,1	166	42,6	134	34,4	32	8,2
Programda performans değerlendirme için yeterince örnek yoktur.	21	5,4	70	17,9	136	34,9	125	32,1	38	9,7
Programda ağırlıklı olarak çoktan seçmeli testler ve klasik sınavlar önerilmektedir.	9	2,3	57	14,6	159	40,8	135	34,6	30	7,7
Programda önerilen değerlendirme yöntemlerinin hangi kazanımlar için uygun olduğu belirsizdir.	25	6,4	81	20,8	150	38,5	105	26,9	29	7,4
Ölçme ve değerlendirme boyutunda öz değerlendirme yer almaktadır.	6	1,5	57	14,6	160	41,0	139	35,6	28	7,2
Değerlendirme etkinliklerinde öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınmaktadır.	25	6,4	77	19,7	141	36,2	122	31,3	25	6,4

HK: Hiç Katılmıyorum, KM: Katılmıyorum, KK: Kısmen Katılıyorum; KY: Katılıyorum, TK. Tamamen Katılıyorum

Tablo 5'e göre, öğretmenlerin yarısına yakınının (%48.4) değerlendirilmenin kazanım, içerik ve öğrenme-öğretme süreci boyutları ile uyumlu olduğunu, yarıdan azının ise programın öğrencilere temel hak ve hürriyetlere ilişkin bilgi ve beceri kazandırmada etkili olduğunu(%44.6), programın öğrencilerde temel düzeyde yurttaşlık bilinci kazandırmada yeterli bulunduğunu (%44.6) ve ölçme ve değerlendirme boyutunda öz değerlendirilmenin yer aldığını (%42.8) düşündüğü bulgulanmıştır. Yüzdeler incelendiğinde, en yüksek katılımının bile %48.4 olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin diğer maddelere katılım yüzdeleri ise daha düşüktür.

Öğretmenlerin ölçme-değerlendirme boyutunda en az katıldıkları maddeler, "Programda önerilen değerlendirme yöntemlerinin hangi kazanımlar için uygun olduğu belirsizdir." (%34.3) ve "Değerlendirme etkinliklerinde öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınmaktadır." (%37.7) maddeleridir. Başka bir deyişle öğretmenler, programdaki değerlendirme yöntemlerinin uygun olduğu kazanımların belirsiz olduğunu ve değerlendirme etkinliklerinde öğrencilerin bireysel farklılıklarının dikkate alınmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin diğer öğelere kıyasla, ölçme-değerlendirme boyutundaki maddelere daha az katıldığı anlaşılmaktadır.

Beşinci alt amaç doğrultusunda Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersine ilişkin genel görüşleri belirlenmeye çalışılmış ve bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6

Öğretmenlerin İHYD dersine ilişkin genel görüşleri

Genel Görüşler	HK		KM		KK		KY		TK	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Derse ayrılan süre yeterlidir.	93	23,8	83	21,3	101	25,9	78	20,0	35	9,0
Dersi sınıf öğretmenleri tarafından yürütülmelidir.	186	47,7	60	15,4	65	16,7	46	11,8	33	8,5
Ders sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından yürütülmelidir.	24	6,2	22	5,6	48	12,3	66	16,9	230	59,0
Bu ders ilkokulda zorunlu olmalıdır.	78	20,0	44	11,3	73	18,7	65	16,7	130	33,3
Bu ders ortaokulda zorunlu olmalıdır.	5	1,3	10	2,6	37	9,5	74	19,0	264	67,7
Bu ders her eğitim seviyesinde olmalıdır.	17	4,4	19	4,9	86	22,1	82	21,0	186	47,7
Bu ders zorunlu değil seçmeli olmalıdır.	222	56,9	44	11,3	47	12,1	31	7,9	46	11,8

HK: Hiç Katılmıyorum, KM: Katılmıyorum, KK: Kısmen Katılıyorum; KY: Katılıyorum, TK: Tamamen Katılıyorum

Öğretmenlerin yarıya yakınının derse ayrılan sürenin yeterli olduğu görüşüne katılmadığı, dörtte birinin de kısmen katıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle öğretmenlerin yarısına yakını, ders süresini yetersiz bulmaktadır. Öğretmenlerin yarıdan fazlası dersin sınıf öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiği görüşüne katılmamakta (%63.1), yarıdan fazlası

ise (%75.9) dersin sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiği görüşüne katılmaktadır.

Öğretmenlerin yarısına göre dersin ilkokulda zorunlu olması gerekmektedir. Bunun yanında öğretmenlerin tamamına yakını (%86.7), İHYD dersinin ortaokulda zorunlu olması, yarısından fazlası ise dersin her eğitim seviyesinde ve seçmeli değil zorunlu olması gerektiğini düşünmektedir.

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinin kazanım, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme ve değerlendirme etkinliklerine yönelik görüşlerinin karşılaştırması Tablo 7’de yer almaktadır. Tabloda yalnızca anlamlı farklılık görülen maddelere yer verilmiştir.

Tablo 7
Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerin İHYD Öğretim Programının Öğelerine İlişkin Görüşlerinin Karşılaştırılması

Öge	Madde	Branş	X	S	t	p
Kazanım	4. Programda yer alan değerler öğrenci düzeyine uygundur.	Sosyal	3,06	1,01	2,074	,039
	Sınıf	3,32	1,06			
	6. Dersin kazanımları açık ve anlaşılır olarak yazılmıştır.	Sosyal	3,32	,97	2,315	,021
	Sınıf	3,60	,95			
İçerik	5. Ünite için ayrılan süre yeterlidir.	Sosyal	2,84	1,20	3,981	,001
	Sınıf	3,40	1,09			
	6. İçerik kendi içinde tutarlıdır.	Sosyal	3,36	,96	2,777	,006
	Sınıf	3,67	,87			
Öğrenme-Öğretme Süreci	14. Programda grup çalışmalarına uygun etkinlikler bulunmaktadır.	Sosyal	3,37	,85	2,304	,022
		Sınıf	3,12	1,03		

Tablo 7’ye göre, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programının kazanımlarına ilişkin görüşleri karşılaştırıldığında, sınıf öğretmenlerinin “Programda yer alan değerler öğrenci düzeyine uygundur.” ve “Dersin kazanımları açık ve anlaşılır yazılmıştır.” maddelerine daha fazla katıldıkları görülmektedir (değerlerin öğrenci düzeyine uygunluğu, $t=2.074$, $p<0.05$; kazanımların açık ve anlaşılır olması, $t=2.315$, $p<0.05$). Buna göre sınıf öğretmenlerinin bu iki madde açısından sosyal bilgiler öğretmenlerine göre daha olumlu düşündükleri söylenebilir.

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerin içeriğe ilişkin görüşleri karşılaştırıldığında; “Ünite için ayrılan süre yeterlidir.” ($t=3,981$, $p<0.05$), “İçerik kendi içinde tutarlıdır.” ($t=2,777$, $p<0.05$), maddeleri için sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Ünite için ayrılan sürenin yeterli olduğu maddesine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin ortalaması 3.40 iken, sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2.84’dür. Benzer biçimde içeriğin kendi içinde tutarlı olduğu maddesine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüş ortalaması 3.67, sosyal bilgiler öğretmenlerinin 3.36’dır.

Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler öğretmenlerine göre daha olumlu düşündükleri söylenebilir.

Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecine ilişkin görüşleri karşılaştırıldığında; “Programda grup çalışmalarına uygun etkinlikler bulunmaktadır.” ($t=2.304, p<0.05$) maddesi için sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenleri, programda grup çalışmalarına uygun etkinliklerin bulunduğu görüşüne daha fazla katılmaktadır.

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerin değerlendirme sürecine ilişkin görüşleri karşılaştırıldığında; sınıf öğretmenleri ile sosyal bilgiler öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programının ölçme-değerlendirme sürecine yönelik görüşlerinin birbirine çok yakın olduğu ve hiçbir maddede .05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersinde yaşanan sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerine ilişkin görüşleri Tablo 8 ve Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 8

Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin İHYD Dersinde Yaşanan Sorunlara İlişkin Görüşleri

Derste Yaşanan Önemli Sorunlar	n
Kazanımlar	
Kazanımların günlük hayatta yer bulamaması	20
Kazanımları ölçememe	1
İçerik	
İHYD dersinin soyut olması	126
İHYD ders saatinin azlığı	67
İHYD konularının ilkökul seviyesine uygun olmaması	35
İçerik yetersizliği	9
Kitaptaki metinlerin çok uzun olması	3
Ders kitabı dışında kaynak olmayışı	2
Ders dışı konuların işlenmesi	1
Öğrenme-Öğretme Süreci	
Etkinliklerin yetersizliği	14
Öğrencilerin hazır bulunuşluğunun yetersiz olması	8
Sınıfların fiziki durumlarının yetersizliği	2
Materyal eksikliği	2
Diğer	
Sorun yok	16
İHYD dersine sosyal bilgiler öğretmenlerinin girmemesi	12
Ortaokuldan kaldırılması	11
İHYD dersinin önemsiz görülmesi	7
Alt kademedden başlanmaması	2

Tablo 8'e göre öğretmenler, kazanımlar açısından en önemli sorunların kazanımların günlük hayatta yer bulamaması (n=20) olduğunu düşünmektedir. Bir öğretmen ise kazanımların ölçülememesini bir sorun olarak değerlendirmiştir. Bazı öğretmenlerin görüşlerinden alıntılar şu şekildedir:

Kazanımlar günlük yaşamla paralel düzeyde değildir (Ö230).

Günelik yaşamda öğrenci konular ile bağlantı kurmakta zorlanıyor (Ö242).

Kazanım ve ders sürelerinin uygulama ya da günlük yaşamdan bağlantı kurmaktan çok sadece derste bilgi olarak verilmesi şeklinde düzenlenmesi sorundur (Ö366).

Kazanımları ölçememe sorunlardan biridir (Ö295).

Öğretmenlere göre İHYD dersinin içeriğindeki en önemli sorundersin soyut olmasıdır. (n=126). Bu konudaki bazı öğretmenler görüşleri şu şekildedir:

Bazı kavramlar soyut olduğu için anlaşılması zor oluyor (Ö5).

Temel sorun ders konularının ilkökul seviyesine göre soyut kalmasıdır (Ö13).

Soyut kavram yükü dersi zorlaştırıyor (Ö28).

Dersin işlenmesi sırasında bilgiler soyut kalmaktadır. Bu durumda öğrencilerin öğrenme durumlarını etkilemektedir (Ö45).

Bazı soyut kavramların ilkökulda öğretilmesi ve öğrenciler tarafından kavranması zordur (Ö86).

İlkokuldan alınıp tekrar ortaokul 8. sınıflar için geri getirilmelidir 4. sınıf öğrencisi için konular çok soyut kalmaktadır (Ö88).

Soyut konular olduğu için ilkökul seviyesinde değil ortaokul seviyesinde olmalıdır (Ö165).

Diğer önemli sorunlar ise ders saatinin azlığı (n=67), konuların ilkökul seviyesine uygun olmaması (n=35) ve içeriğinin yetersiz olmasıdır (n=9). Bazı öğretmenler ise kitapta yer alan metinlerin uzun olduğunu (n=3), ders kitabı dışında kaynağın olmadığını (n=2) ve derste ders dışı konuların işlendiğini (n=1) belirtmektedir.

Öğrenme-öğretme süreci açısından öğretmenler en önemli sorunları etkinliklerin yetersiz olması (n=14), öğrenci hazır bulunuşluğunun yetersizliği (n=8), sınıfların fiziki durumlarının yetersizliği (n=2) ve materyal eksikliği (n=2) olarak görmektedir.

Genel olarak belirtilen diğer sorunlar ise; İHYD dersine sosyal bilgiler öğretmenin girmeyişi (n=12), dersin ortaokuldan kaldırılması (n=11), İHYD dersinin önemsiz görülmesi (n=7) ve İHYD dersine alt kademedden başlanmaması (n=2) olarak ifade edilmiştir. Bir grup öğretmen (n=16) ise bu derste herhangi bir sorun yaşamadığını belirtmiştir. Öğretmen görüşlerinden bazı alıntılar aşağıda yer almaktadır:

Ders saatinin az olması sorundur (Ö2, Ö10, Ö43, 172, 225).

Ortaokul seviyesine uygun olan bu dersin ilkökul seviyesine alınması sebebiyle sorunlar yaşanmaktadır (Ö181).

Etkinlikler yetersiz kalıyor. Çocukların konuları algılaması zor oluyor (Ö64).

Bu dersin Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından verilmemesi en büyük sorundur (Ö46).

Sosyal bilgiler öğretmenleri girmediği için gerekli hâkimiyet yok (Ö106).

İlkokuldan alınıp tekrar ortaokul 8.sınıflar için geri getirilmelidir (Ö88).

Ders diğer derslere göre daha önemsiz görülmektedir (Ö77).

Dersin öneminin kavranılmaması bir sorundur (Ö264).

Tablo 9

Sosyal Bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin İHYD Dersinde Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri

Derste Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri	n
İçerik	
İHYD dersinin saati artırılmalı	53
Öğrenci düzeyine uygun olmalı	5
Öğrenme-Öğretme Süreci	
İHYD kitaplarında etkinlik olmalı	42
İHYD ders kitaplarında uygulamaya dönük güncel örnekler olmalı	26
İHYD dersine sosyal bilgiler öğretmeni girmeli	35
İHYD dersi yöntem tekniklerle somutlaştırılmalı	53
İHYD dersi için materyal geliştirilmeli	2
Sınıfların fiziki alt yapıları iyileştirilmeli	3
Diğer	
Program yenilenmeli	29
İHYD dersi zorunlu olmalı	22
İHYD dersi ortaokulda okutulmalı	68
İHYD dersi ilkökulda okutulmalı	2
İHYD dersi seçmeli olmalı	3
Aile eğitimi verilmeli	3
Öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmeli	5
İHYD dersi önemsenmeli	1
İHYD dersi en alt kademeden itibaren verilmeli	2
TV programları denetlenmeli	2

Öğretmenlere derste yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri yazmaları istenmiştir. Tablo 9'a göre öğretmenler, içerikle ilgili olarak öncelikle İHYD ders saatinin artırılmasını (n=53) önermektedir. İçerikle ilgili diğer öneri ise öğrenci seviyesine uygun olmasıdır (n=5). Bu konuda öneri sunan bazı öğretmen görüşlerinden alıntılar şu şekildedir:

Ders saati iki saatte çıkarılmalıdır (Ö16, Ö111, Ö117, Ö188, Ö194, Ö259, Ö240).

Soyut kavramlarla ilgili materyallerin geliştirilmesi gerekir. Ayrıca bu konular öğrenci seviyesine iyi indirgenmelidir (Ö39).

Kavramlar sürece yayılmalı, etkinlik ağırlıklı olmalı, bilgi verilmeli fakat bu bilgiler öğrenci seviyesine uygun olmalıdır(Ö84).

Öğretmenlerin öğrenme- öğretme süreci ile ilgili en fazla önerdiği dersin yöntem-tekniklerle somutlaştırılmasıdır (n=53). Ayrıca öğretmenlerin diğer önemli önerileri, İHYD ders kitaplarında daha fazla etkinliğin olması (n=42), bu derse sosyal bilgiler öğretmenlerinin girmesi (n=35) ve uygulamaya dönük güncel örneklerin olmasıdır (n=26). Öğrenme-öğretme sürecinde neler yapılabileceği ile ilgili bazı öğretmen görüşleri şöyledir:

Daha çok çocukların empati duygularını geliştiren, derse daha fazla katılımlarını sağlayan, kavramların daha da somutlaşmasına yardımcı olacak etkinliklerin, dramaların, tiyatroların, skeçlerin ve oyunların yapılması çözüm önerileri konusunda önemli diye düşünüyorum (Ö71).

Somutlaştırıcı etkinliklerle desteklenmelidir (Ö229).

Somut ve uygulamalı örnekler sunulmalıdır (Ö231).

Bu derse sınıf öğretmenleri değil sosyal bilgiler öğretmenlerinin girmesi gerekir (Ö15, Ö106, Ö138).

Birkaç öğretmen ise sınıfların fiziki alt yapılarının iyileştirilmesini (n=3) ve ders için materyal geliştirilmesini (n=2) önermektedir. Genel önerilerden en fazla vurgulananlar ise; İHYD dersinin ortaokul düzeyinde olması (n=68), öğretim programının yenilenmesi (n=29), İHYD dersinin zorunlu olmasıdır (n=22). Bazı öğretmenler ise öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesini (n=5), İHYD dersinin ilkökul düzeyinde okutulmasını (n=4), ailelere eğitim verilmesini (n=3), TV programlarının denetlenmesini (n=2) ve dersin önemsenmesini (n=1) önermişlerdir. Bazı görüşler şu şekildedir:

Sınıf fiziki yapılarının iyileştirilmelidir (Ö189).

Dersin içeriklerine uygun kaynak ve materyal geliştirilmelidir (Ö59).

Ortaokul düzeyinde verilmelidir (Ö86,Ö95,Ö115,Ö144,Ö175,Ö181,Ö204).

Zorunlu bir ders olmalıdır (Ö43,Ö178,Ö197,Ö266).

Hizmetiçi eğitim faaliyeti yapılmalıdır (Ö128).

Aileler bilinçlendirilmelidir (Ö75).

TV kanalları denetlenmelidir (Ö51).

Sonuç ve Tartışma

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programına ilişkin görüşlerinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle öğretmenlerin programın kazanım, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme öğelerinin uygunluğuna yönelik görüşlerinin çok olumlu olmadığı saptanmıştır.

Öğretmenlerin kazanım açısından en fazla katıldıkları madde, kazanımların öğrencilerin önbilgi düzeyine uygun olmasıdır. Ancak bu maddeye bile öğretmenlerin yarısından biraz fazlası katılmaktadır. İHYD dersinin kazanımlarının öğrenci düzeyinin üzerinde olduğuna ilişkin çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Aslan ve Aybek'in (2018), Purcu'nun (2019), Toprak ve Demir'in (2017) çalışmasında da 4. Sınıf İHYD dersinin kazanımlarının, Uyangör'ün (2007) çalışmasında ise 7. Sınıf VİHE dersinin hedeflerinin öğrencilerin seviyelerinin üzerinde olduğu, Metin'in (2002) çalışmasında öğrencilerin VİHE dersinin hedeflerini tam olarak anlayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aslantürk'ün (2018) çalışmasında ise farklı bir sonuçla karşılaşılmıştır. Çalışmaya katılan sınıf öğretmenleri İHYD dersinin kazanımlarının öğrenci düzeyine uygun olduğunu düşünmektedir.

Kazanımların ulaşılabilir olması, demokratik değerlere yönelik kazanımların bulunması ve değerlerin öğrenci düzeyine uygun olması maddelerine katılım yüzdeleri daha da düşüktür. Buna göre, öğretmenler İHYD programındaki değerlerin öğrenci düzeyine uygun ve kazanımların ulaşılabilir olmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin İHYD dersinin kazanımlarına yönelik görüşleri genel olarak incelendiğinde ise, çok olumlu düşünmedikleri söylenebilir. Benzer çalışmalarda da İHYD dersinde yer alan değerlerin öğrenci düzeyinin üzerinde ve soyut olduğu (Akdeniz, 2018; Toprak ve Demir, 2017), İHYD dersindeki kazanımların demokratik yaşam becerisi kazandıramadığı (Aydeniz, 2018), dersin hedeflerinin gerçekleşmediği, ders saatinin az, hedef davranış sayısının çok olduğu (Arıkan, 2002; Başaran 2007) bulunmuştur.

Öğretmenlerin içerik boyutunda genel olarak çok olumlu düşünmedikleri, katılım yüzdelerinin kazanım ögesine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Öğretmenler en fazla içeriğin farklı kültür ve değerlere saygıyı esas alacak biçimde oluşturulduğu maddesine katılmaktadır. Ancak yine bu maddeye katılım oranı da yarıdan biraz fazladır. Öğretmenlere göre içerikte en sorunlu nokta, derse ve konulara ayrılan sürenin çok yetersiz olmasıdır. Bulandere (2014), Başaran (2007), Güven (2002), Kılınç (2013), Purcu (2019), Toprak ve Demir (2017), Toraman (2012), Uyangör (2007), Yiğittir (2003) tarafından yapılan araştırmalarda da, İHYD dersindeki konuların çok olduğu ve ders saatinin yeterli olmadığı belirlenmiştir. Öğretmenlere göre, içeriğin seçiminde ve düzeninde, kullanılan kavramlarda öğrenci gelişim özellikleri dikkate alınmamaktadır. Akdeniz (2018), Altıntaş ve Yıldırım (2017), Ayan (2018), Berk ve Purcu (2018), Gürel (2016), Kaçar ve Kaçar (2016), Ulusoy ve Erkuş (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da dersteki kavramların soyut olması nedeniyle öğrenci seviyesine uygun olmadığı; içeriğin uygun biçimde düzenlenmediği (Purcu,

2019) saptanmıştır. Arıkan'ın çalışmasında (2002), VİHE dersinin içeriğinin somuttan soyuta, genelden özele sıralanmadığı saptanmıştır. Toprak ve Demir (2017) ile Uyangör'ün çalışmasında da (2007) öğretmenlerin VİHE dersindeki kavramların öğrenciler açısından soyut kaldığını düşündüğü ve bu kavramları kazandırmakta zorlandıkları belirlenmiştir. Benzer biçimde Balbağ, Bayır ve Ersoy'un (2017) çalışmasında, öğretmenler İHYD dersinde öğrencilerin en fazla anayasal haklar, uzlaşma, demokrasi ve özgürlük konularında zorlandıklarını çünkü bu konuların tamamının soyut olduğunu vurgulamışlardır. Öğrencilerin görüşleri alındığında da benzer bulgulara ulaşılmış, öğrenciler Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersinde yaşadıkları en önemli sorunun dersin soyut olmasından kaynaklandığını söylemiştir (Kılınç, 2013).

Öğretmenlerin içerikle ilgili katılmadığı önemli maddelerden birisi de içeriğin günlük yaşama uygun olmasıdır. Öğretmenlerin yarısından azı içeriğin günlük yaşama aktarıldığını düşünmektedir. Yamasaki (2002), insan hakları eğitimi ile verilen örneklerin çocukların güncel yaşamlarından olması gerektiğini vurgulamaktadır. Balake, Brady ve Sanchez (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğretmenlerin vatandaşlık ile ilgili temel ilkelere ve kavramlara planlarında yer verdikleri ancak öğrencilerin bu ilke ve kavramları günlük yaşamlarında uygulayamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Karataş (2002) da vatandaşlık eğitimindeki bilgilerin kuru bilgiler olduğunu ve öğrencilerin bu bilgileri gerçek yaşamlarında göremediklerini saptamıştır.

Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin olarak, öğretmen görüşlerinin yine çok olumlu olmadığı söylenebilir. Öğretmenlerin yarıdan fazlası kazanımlar için daha fazla etkinliğe ihtiyaç olduğu görüşüne katılmaktadır. Toraman'ın (2012) çalışmasına katılan öğrenciler vatandaşlık eğitimi dersindeki etkinliklerin yetersiz ve sıkıcı olduğunu ve artırılması gerektiğini belirtmiştir. Kılınç'ın çalışmasında ise (2013) öğretmenlerin, etkinliklerin kazanımları gerçekleştirmede yeterli olduğunu ancak ders saatinin azlığı nedeniyle etkinliklerin genellikle okul içinde yapıldığını düşündükleri bulunmuştur.

Öğretmenler, İHYD dersindeki etkinliklerin değerlere ulaşmayı sağlayamadığını, öğrenci düzeyine uygun olmadığını ve öğrenci merkezli yöntem ve stratejilerin daha az kullanıldığını düşünmektedir. Purcu'nun (2019) çalışmasında öğretmenlerin biraz daha olumlu düşündüğü, grubun yarıdan fazlasının İHYD dersindeki etkinliklerin öğrenci düzeyine uygun olduğunu belirttiği saptanmıştır. Başka bir çalışmada da (Özdemirci, Aksoy ve Ok , 2020) 4. Sınıf İHYD dersini yürüten sınıf öğretmenleri, programda cevaplanması gereken çok fazla soru olduğunu, bu nedenle en fazla soru-cevap tekniğini kullandıklarını, ama bu yöntemin somut

işlemler dönemindeki çocuklar için çok uygun olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenlere göre bu derste, öğrenciyi merkeze alan drama, rol oynama, video izleme ve tartışma, çizgi filmler izleme ve eğitsel oyunlar gibi yöntem-tekniklerden yararlanılmalıdır.

Öğretmenlerin en az olumlu görüş bildirdiği öge değerlendirmedir. Öğretmenler bu boyutta en fazla değerlendirmenin kazanım, içerik ve öğrenme-öğretme süreci boyutları ile uyumlu olduğunu düşünmektedir. Ancak bu maddeye katılan öğretmenlerin sayısı bile yarıdan azdır. Öğretmenlerin büyük bölümü, programdaki değerlendirme yöntemlerinin hangi kazanımlar için önerildiğini belirsiz bulmakta ve değerlendirme etkinliklerinde öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkların dikkate alınmadığını düşünmektedir. Purcu'nun (2019) çalışmasında da, İHYD dersinin değerlendirme boyutuna yönelik olarak, öğretmenlerin en fazla olumlu görüş belirttiği madde bu olmuştur. Öğretmenlerin en fazla katıldığı görüşlerden birisi de değerlendirmede ağırlıklı olarak çoktan seçmeli testler ve klasik sınavların kullanılmasıdır. Arslan ve Aybek (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğretmenler programda ölçme-değerlendirme ile ilgili yeterli bilginin olmadığını belirtmekte ve öğrencileri değerlendirmek için en fazla yazılı sınavlardan yararlanmaktadır. Balbağ, Bayır ve Ersoy (2017) çalışmasında öğretmenlerin öğrencileri geleneksel değerlendirme teknikleri ile değerlendirdiklerini bulgulamıştır. Toraman'ın (2012) çalışmasına katılan öğrenciler de bu bulguları destekler biçimde, öğretmenlerin genellikle yazılı sınavlar kullandığını ve yapılan sınavların gerçek bilgilerini ölçemediğini vurgulamaktadır.

Öğretmenlerin İHYD dersinin hangi düzeyde olması ve hangi öğretmen tarafından yürütülmesi gerektiği konusundaki cevaplarına bakıldığında, dersin ortaokulda sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından verilmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin yarısından fazlası dersin seçmeli değil zorunlu olması gerektiğini düşünmektedir. İHYD dersinin hangi düzeyde olması gerektiği ile ilgili literatürde farklı bulgularla karşılaşmaktadır. Aybek ve Aslan (2016) araştırmasında yer alan öğretmenler, insan haklarına saygılı, yurttaşlık bilinci gelişmiş, demokratik bireylerin erken yaşta yetişmesi için İHYD dersinin ilkokuldan itibaren verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Aydeniz (2010), Balbağ, Bayır ve Ersoy'un (2017), Güven, Tertemiz ve Bulut'un (2015), Sadık ve Sarı (2012), Ülger ve Yel'in (2013), çalışmasında da, bu dersin 4. sınıfta okutulması gerektiği saptanmıştır. Ancak Er, Ünal ve Özmen'in (2013) araştırmasında, bu dersin erken yaşlarda alınmasının demokrasi bilincini artıracaklarını düşünen katılımcılar olduğu gibi, bazı katılımcıların içeriği açısından dersin 6-8. sınıflarda okutulmasının daha uygun olacağını düşündüğü bulunmuştur. Sağlam ve Hayal'in (2015) çalışmasında sınıf öğretmenlerinin

İHYD dersinin sosyal bilgiler dersi ile birleştirilmesi ve bu dersin 4. sınıf yerine 6-8. sınıflardaki öğretim programları içine yerleştirilmesinin daha uygun olacağı görüşü ile karşılaşılmaktadır. Benzer biçimde Kaçar ve Kaçar (2016) tarafından yapılan araştırmada, sınıf öğretmenleri İHYD ders konularının öğretiminde zorluklar yaşadıkları için dördüncü sınıfta okutulmasını olumsuz karşılamaktadır. Kaya (2006) ve Güven'in (2002) araştırmalarında da İHYD dersinin, sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından yürütülmesi gerektiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin İHYD dersi öğretim programına ilişkin görüşleri karşılaştırıldığı, iki grubun görüşleri ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu ve benzer düşündükleri bulunmuştur. Kazanımda iki (programda yer alan değerlerin öğrenci düzeyine uygunluğu, kazanımların açık ve anlaşılır olması), içerikte iki (ünite için ayrılan sürenin yeterli olması ve içeriğin kendi içinde tutarlı olması) öğrenme-öğretme sürecinde ise bir (grup çalışmalarına uygun etkinliklerin olması) maddede iki grup arasında anlamlı farklılık görülmüştür. Genel olarak sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler öğretmenlerine göre daha olumlu düşündüğü söylenebilir.

Öğretmenler, kazanımların günlük hayatta karşılık bulamadığını, dersin soyut olduğunu, ders saatinin azlığını, ilkökul seviyesine uygun olmadığını, kitapta yer alan etkinliklerin yetersizliğini ve derse sosyal bilgiler öğretmenlerinin girmeyişini sorun olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Yaşanan sorunlara çözüm olarak ise ders saatinin artırılmasını, kitaplardaki etkinliklerin artırılmasını, derse sosyal bilgiler öğretmenlerinin girmesi gerektiğini, kitaplarda güncel yaşamdan örnekler verilmesini, dersin yöntem tekniklerle somutlaştırılmasını, ortaokulda okutulmasını ve programın yenilenmesini önermişlerdir. Pek çok araştırmada öğretmenler ve öğrenciler ders saatinin artırılması gerektiğini düşünmektedir (Akdeniz, 2018; Gözel, 2005; Kılınç, 2013; Toraman, 2012; Uyangör, 2007; Yiğittir 2003). Literatür incelendiğinde de İHYD dersindeki en önemli sorunun içeriğin soyut olduğuna ilişkin benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır (Akdeniz, 2018; Ersoy, 2016; Gürel, 2016). Erol (2018) ve Hastürk (2019) tarafından yapılan araştırmalarda, öğretmenlerin İHYD dersine ait kavramların 4. sınıf seviyesinde soyut düşünme becerisi yeterince gelişmemiş öğrenciler için uygun olmayacağı, bu nedenle dersin ortaokul düzeyinde ayrı bir ders olması gerektiğini düşündükleri bulunmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak şu öneriler getirilebilir: İHYD dersinde yer alan değerler-kavramlar öğrenci düzeyine uygun hâle getirilmeli, demokratik değerlere yer verilmeli ve kazanımlar ulaşılabilir nitelikte olmalıdır. İHYD dersinde oldukça fazla soyut

kavram (uzlaş ve empati vb.) bulunmaktadır. İHYD ders içeriğinde yer alan kavramlar öğrencilerin bilişsel gelişim seviyelerine uygun bir biçimde somutlaştırılmalıdır. Ünitelere ayrılan ders süreleri artırılmalıdır. Her kazanım için haftada iki ders saati (40+40 dk.) ayrılmıştır. Konunun daha soyut kaldığı ya da öğrencilerin kavram öğreniminde sıkıntı yaşadığı ünitelerde süre iki katına çıkarılabilir. İçerik, öğrencilerin problem çözme becerisini geliştirecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. Kazanımlar için daha fazla etkinlik planlanmalı ve uygulanmalıdır. Dersin öğrenme-öğretme sürecinde öğrenci düzeyine uygun, öğrencinin ilgisini çekici ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı nitelikte öğrenci merkezli etkinlikler uygulanmalıdır. Ayrıca etkinlikler değerlere ulaşmayı sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Öğretmenler, öğrencilerin İHYD dersinde öğrendiklerinin günlük yaşama transfer etmede zorlandığını ifade etmişlerdir. Dersin işleniş esnasında güncel olaylardan, yaşamın içinden etkinliklere yer verilmelidir. Öğrencilerin eleştirel düşünebilmeleri ve görüşlerini rahatça ifade edebilmeleri için özgür sınıf ortamı oluşturulmalıdır. Tartışma, beyin fırtınası, örnek olay vb. öğrenci görüşlerini açığa çıkarıcı yöntem-tekniğe daha fazla yer verilmelidir. Değerlendirme etkinliklerinde geleneksel ölçme değerlendirme tekniklerinin yanında alternatif ölçme değerlendirme araçları da kullanılmalıdır. Kazanımlar için hangi ölçme-değerlendirme yöntemlerinin daha uygun olduğuna yönelik programda örnekler yer almalı ve değerlendirme etkinlikleri öğrencilerin bireysel farklılıklarına göre hazırlanmalıdır. İHYD dersi ortaokulda zorunlu ders olarak verilmelidir. İHYD dersi sosyal bilgiler branş öğretmenleri tarafından yürütülmelidir.

Yeni araştırmalara yönelik olarak da şu önerilerde bulunulabilir: Öğrencilerin İHYD dersine ilişkin tutum ve davranışları araştırılabilir. Büyük gruplarla ölçek çalışmaları yapılabileceği gibi küçük gruplarla derinlemesine görüşmeler yapılabilir. İHYD dersinin etkililiğinin artırılması ve derste yaşanan sorunların çözümü için, yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla öğretmenlerden bilgi toplanabilir. Değişik örneklem grupları (farklı coğrafi bölgelerde eğitim alan öğrenciler gibi) üzerinde, kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Öğretim programı ile ilgili paydaşların (öğrenci-öğretmen-veli-program uzmanları) görüşleri karşılaştırmalı incelenebilir.

Kaynaklar

Akdeniz, B. (2018). *İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretimi programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kastamonu Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

- Altıntaş, İ. ve Yıldırım, H. (2017). İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersinde aktif öğrenme yöntemi ile kavram öğretimi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 7(3), 514-554.
- Arıkan, F. (2002). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi eğitim programının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aslan, S., Aybek, B. (2018). Sınıf öğretmenlerinin ilkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 233-262.
- Aslantürk, H. (2018). *İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Ayan, C. (2018). *İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının CIPP modeli ile değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Aydeniz, D. (2010). *İlköğretim 4.5. sınıf sosyal bilgiler dersinin insan hakları ve demokrasi eğitimindeki işlevselliği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Balake, S., Barady, T. ve Sanchez, S. (2003). Enculturation of Democratic Principles in The Young: A Vision of Equity Education in Public Schools. *Educational Research Quarterly*, 28(1), 48-59.
- Balbağ, N. L., Gürdoğan Bayır, Ö ve Ersoy, A. F.. (2017). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersini öğretmenler ve öğrenciler nasıl algılıyor? *Sakarya University Journal of Education*, 7(1), 223-241.
- Başaran, T.(2007). *İlköğretim okullarında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının uygulanışın ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Berk, Ş. ve Purcu, S. S. (2018). *İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının değerlendirilmesi*. X. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş bildiri. (s.74-75). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

- Bulandere, V. (2014). *Öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarını elde etme düzeyleri ve derse yönelik görüşleri (Erzurum ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E. A., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (5. Baskı) Ankara: PegemA.
- Doğanay, A.(Ed.C. Öztürk ve D. Dilek). (2004). *Sosyal bilgiler öğretimi. Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem.
- Elkatmış, M. (2007). *İngiltere ve Türkiye'deki ilköğretim I. kademedeki insan hakları eğitimlerinin karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Elkatmış, M. (2013). 1998 vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarının karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 59-74.
- Er, H., Ünal, F., & Özmen, C. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi dersinin 4.sınıfa alınmasına ilişkin görüşler üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Science*, 8 (6), 179-196.
- Erol H. (2018). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin ortaokul öğretim programından çıkarılmasına ilişkin bir değerlendirme. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 51-67.
- Ersoy, A. F. (2016). Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersine İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenleri ve Öğrencilerinin Algısı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 67-83.
- Gözel, Z. (2005). *Demokrasi eğitimi ile ilgili bir öğretim programını hazırlama ve bu programı değerlendirme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Gözütok, F.D. (2003). Türkiye'de program geliştirme çalışmaları. *Milli Eğitim Dergisi*, 160, 44- 64.

- Gürel, D. (2016). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin ilkökul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine yönelik görüşlerinin karşılıklı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 641-660.
- Güven, S. (2002). *İlköğretim 7. ve 8. sınıflarında okutulmakta olan vatandaşlık ve insan hakları dersini veren öğretmenlerin nitelikleri ve derste karşılaştıkları problemler(Erzincan ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Güven, S., Tertemiz, N., Bulut, P. (2009). Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 149-169.
- Hastürk, E. (2019). *Sosyal bilgiler öğretimi uzmanları ve öğretmenlerinin gözünden insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine bakmak: bu dersi kim vermeli*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaçar, H., Kaçar, M. (2016). İlkokul dördüncü sınıf öğretmenlerinin dördüncü sınıf insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (3), 182-196.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Karataş, İ. (2002). *Cumhuriyet dönemi ilköğretim programlarında vatandaşlık eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, M. (2006). *İlköğretim 8. Sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde yer alan kavramların kazanılmışlık düzeyi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kılınç, H.H. (2013). *8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımlarının gerçekleştirme düzeyine ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri ile derse yönelik öğrenci tutumları*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- MEB (2018). *İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı* (İlkokul 4. Sınıf). Ankara: MEB.
- Metin, M. (2002). *Vatandaşlık ve insan hakları dersinde demokratik tutum geliştirme ve insan hakları öğretiminin önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Özdemirci, Ö., Aksoy, A. N., & Ok, A. (2020). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının Eisner'ın değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 136-150.
- Öztürk, C. ve Otluoğlu, R. (2002). *Sosyal bilgiler öğretiminde edebi ürünler ve yazılı materyaller*. Ankara: PegemA.
- Purcu, S.S. (2019). *İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programının öğelerine ilişkin öğretmen görüşleri ile öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sadık, F. & Sarı, M. (2012). Çocuk ve demokrasi: ilköğretim öğrencilerinin demokrasi algılarının metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education* 1(1), 48-62.
- Sağlam, H. İ., & Hayal, M. A. (2015). Sınıf öğretmenlerinin "İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi" dersinin ilköğretim 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 207-217.
- Sözer, E. (1998). Sosyal bilimler kapsamında sosyal bilgilerin yeri ve önemi. G. Can (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi içinde* (1-13). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Toprak, E., Demir, S. B. (2017). İlkokul 4. sınıf "insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi" dersinde yaşanan sorunların sınıf öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 2160-2179.
- Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim 8. Sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ulusoy, K. ve Erkuş, B. (2016). İlkokul 4. sınıfta "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" dersinin okutulmasına ilişkin sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(24) 1143-1172.
- Uyangör, N. (2007). *İlköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülger, M. ve Yel, S. (2013). Ara disiplin alanı olarak insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ile ilgili ilköğretim öğretmenlerinin yeterlik algıları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 19-32.

- Yamasaki, M. (2002). *Human rights education: An Elementary school-level case study*. Doctoral Dissertation, University of Minosota.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yiğittir, S. (2003). *İlköğretim 7.sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi özel amaçlarının gerçekleştirilme düzeyi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.